

VARIANT 1

I. LUGEMINE

Loe läbi Arvo Valtoni novell „Sõnade filtreerija“ novellisarjast „Meie isemõtlejaid“ (Looming, 1/2023) ja katkend Wole Soyinka artiklist „Uuskeele ohud“ (itaalia keelest tõlkinud Maarja Kaplinski, Sirp, 27.01.2017) ning lahenda nende põhjal ülesanded. (40 punkti)

Vastused peavad olema sidusad ja normikirjakeelsed. Vastuste oodatav pikkus on 50–100 sõna. Tekstile viidates võib kasutada ridade ees olevaid numbreid, kuid reaviide ei asenda vastust. Ridadele viitamine ei ole kohustuslik.

1. Too välja 3 Lembe iseloomujoont ja kinnita iga joont näitega tekstist (kokku 3 näidet). (10 punkti)
2. Sõnasta Valtoni tekstile toetudes 2 probleemi, mida võib kaasa tuua sõnade filtreerimine, ja Soyinka tekstile toetudes 1 probleem, mida võib kaasa tuua sõnade mahendamine. Esita iga probleemi kohta näide tekstist (kokku 3 näidet). (15 punkti)
3. Sõnasta kummagi teksti põhiidee. Selgita tekstide põhjal, milles seisneb sõnade filtreerimise ja mahendamise erinevus. Järelda Soyinka teksti põhjal, mis on uuskeel. (15 punkti)

II. KIRJUTAMINE

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid, kuidas sõnavabadus ja/või selle piiramine mõjutab ühiskonnas toimuvat. Too näiteid kirjandusest ja/või ajaloost ja/või meediast ja/või ühiskonnast. Pealkirjasta kirjand. (60 punkti)

Arutledes võid soovi korral toetuda alustekstidele (tsitaadid, lugemisosa tekstid), neid refereerida või tsiteerida, kuid alustekstide kasutamisega ei tohi liialdada.

TSITAADID

Kirjanik Ain Kaalep on luulekogus „Järvemaastikud“ (1968) kirjutanud: „Sõnal on musttuhat palet. / Sõna võib sisaldada nii tõtt kui valet.“

Õigusteadlane Katrin Nyman-Metcalf on kirjutanud: „Sõnavabaduse suhtes on piirangud ja ohud tihti ebamäärased ja hiilivad. Isegi riigid, kus ei lubata meediale ja kodanikele suurt sõnavabadust, peidavad keelud ja piirangud seaduste ja meetmete taha, selle asemel et otseselt mingit keeldu sätestada. Kui valitsus soovib, et riik oleks näiliselt õigusriik, aga ei julge oma elanikele lubada sõnavabadust, siis püüab ta luua säärase õhkkonna, kus rahvas kardab ennast väljendada või ei olegi tal selleks võimalust. Siis ei olegi valitsuse ja võimuorganite otsest sekkumist vaja.“ („Sõnavabadus Eestis: kas ikka maailma tipus?“, Sirp, 06.03.2020)

Sportibioloog Kristjan Port on öelnud: „Ajaloost ei leiagi ühtegi näidet, milles poleks sõnavabadust piiratud. Näiteks püütakse kaitsta valitsejaid kritiseeriva kodaniku sõnavabadust, aga piiratakse õigust vabalt sõnu kasutades kodanikel teineteist solvata. Tööl ei lubata rääkida mittetööst, sõjaväes pole alluvatel õigust liiga palju rääkida.“ (Raadio 2, 03.05.2022)

LUGEMISOSA TEKSTID

Autorist

Foto: Postimees

Arvo Valton (1935–2024), kodanikunimega Arvo Vallikivi, oli Eesti kirjanik. Ta omandas Tallinna Polütehnilises Instituudis mäeinseneri eriala, lisaks õppis filmidramaturgiat. Valton on kirjutanud novelle, romaane, aforisme, luuletusi, näidendeid, filmistsenaariume, libretoosid, kunstmuinasjutte ja publitsistikat. Ta osales soome-ugri rahvaste hõimuliikumises ja on tõlkinud eesti keelde kirjandust soome-ugri keeltest.

Arvo Valton

Sõnade filtreerija

Lembe on kaksikümne viis aastat vana. Välimuselt on neiu üle keskmise kena, kuid mitte sihvaka modelli tüüp. Ta on kasvult lüheldane ja kehalt habras, nõnda et sõbrad panevad imeks, kuidas niisuguse nääpsu sisse mahub kange hing, millist isegi sporditüdrukute puhul esineb harva.

5 Lembe on Tartu Ülikoolis saanud eesti filoloogi hariduse ning tema doktoritöö on kaante vahel, kuid veel kaitsmata.

Töö teema on ta ise valinud ja sõnastanud just nii, nagu talle meeldib, kusjuures juhendaja soovitusi pole ta arvesse võtnud. Töö on keeleajaloost ning selle pealkirjaks on „Ilusõnade kujunemine eesti keeles“. Sellise pealkirja puhul võiks mõni arvata, et tegemist on tühisevõitu sõnaseadmiseaga, aga see töö on nõudnud temalt üsna mahuka keeleajaloo-materjali läbisõelumist, aga ka palju oma seletusi, millest mõnigi on nii-öelda oletuslikul tasandil, mida doktorant ei häbene ka tunnistada.

15 Lembe isa on tuntud ärimees, kes on Eesti riigi vabanemise ajal, niinimetatud algkapitalismi etapil, enda valdusesse krabanud mitmeid ettevõtteid linnas ja maal. Välimuselt on isa üsna väheatraktiivne, selliste kohta öeldakse kirvenägu – sõna, mida Lembe eales ei tarvita, ja mitte sellepärast, et tegemist on isaga.

20 Ema seevastu on silmatorkav iludus, kuid pärit vaesest perest, mis pole takistanud tal jõukuri peres valitsusohje haarata. Tema sõna maksab ka isa äriasjades, nõnda et pärast algkapitalistlikku krabamist ja armumist vaese pere iludusse on isa oma äritegevuses igati korrektne ning peab kinni selle parimatest reeglitest. Abikaasa mõjul on ta teinud uhkeid annetusi nii sotsiaalelu kui ka kultuuri heaks.

Nääpsuke Lembe on niisiis pärinud mõlema vanema kange vaimu ega hoia seda vaka all.

Juba gümnaasiumis õppimise ajal oli Lembe olnud häiritud kolesõnadest, mis vohavad eesti argikeeles ja on tunginud isegi ilukirjandusse, kus seda peetakse rahvalikuks ning selliste sõnade pruukimist nimetatakse sõnavabaduseks.

25 Näiteks oli Lembe koolipeol teda tantsima võtnud noormeest, kes talle isegi meeldis, pärast seda, kui too tantsides pisut koperdas ja kuradit kirus, palunud kohale saata ning edaspidi temaga enam tegemist ei teinud.

Selline hoiak vägisõnade suhtes on Lembel ilmselt ema kasvatus mõju. Ema ei tarvita ise eales inetuid sõnu ning on ka isa nendest võõrutanud. Kusjuures on arvata, et neiu põlv on ema

30 seal oma agulis kuulnud vägevamatki kirumist.

Kolesõnade põlgamine on Lembel saanud põhimõtteks. Sellest johtub ilmselt ka tema doktoritöö teema.

35 Neiul on mitu sõbrannat, kes mõtlevad enam-vähem samuti. Vahel on nad omavahel arutanud, mida teha, et eesti keelest kaoksid roppused ja sõimusõnad. Esteetilisi tõekspidamisi hindavate sõbrannadega küll kaevati kolesõnade tarvitamise üle ilukirjanduses ja mitmetes ametiasutustes, kuid midagi ette ei võetud.

40 Lembe on teist masti, isa moodi otsusekindel ja tegus. Juba oma doktorantuuri algaastal külastas ta keeleametit ja -instituuti ning tegi ettepaneku, et teatavad sõnad tuleks panna keelu alla nii kirjanduses kui ka ametlikel asjaajamistel. Tema ettepanekutesse suhtuti mõistvalt, kuid öeldi, et sõnavabadust pole võimalik piirata, tsenseerimine jäägu totalitaarsete režiimide asjaks. Isegi halbade sõnade registri koostamisest pädevate teadlaste kaasabil ei saanud asja.

45 Aga doktorant sedastas, et ametiasutustest abi loota ei ole. Pole võimalik võõrutada kogu üldsust jõesõnade pruukimisest. Küll aga oleks võimalik kaitsta üksikisikuid taoliste sõnade eest. Et nad ei kuuleks sõnu, mida ise ei tarvita.

45 Niisiis koostas Lembe selliste sõnade loetelu, kuigi tal oli neid sõnu isegi selle registri tarvis ebameeldiv kirja panna või nendele isegi vaikselt mõelda.

50 Kui see register, mis sisaldas roppusi ja sõimusõnu, lõpuks valmis sai, läks ta ettevõttesse, mis valmistab kuuldeaparaate, ning tellis kahte liiki aparaate, millel oleks filter, mis takistaks kuulmast halbu sõnu. Üks neist aparaatidest pidi välja filtreerima sõnu, mis sisaldasid tema registris, teine aga oluks veelgi suurema ulatusega ning välistaks ka muid ebameeldivaid sõnu, nagu näiteks *sõda, mõrv, vangla, nälg, kodutus* ja nõnda edasi. Laialdasema filtreerimise mõtte tekkis Lembel oma jumaldatud ema jälgides, kui too kattis alati kõrvad kinni, kuuldes raadiost või telekast õudustest või õnnetustest, mis tabasid kas või mõnda kauget kanti. Ema ei vaadanud pildikastist ialgi kriminulle või Hollywoodi õudukaid.

55 Raha selliste kuuldeaparaatide tellimiseks nõudis Lembe oma pururikkalt isalt, kes oli alati täitnud oma ainsa tütre soove.

Tehniliselt on selliste kuuldeaparaatide valmistamine täiesti võimalik, sõnafiltri lisamine teeb aparaadi vaid pisut kohmakamaks, aga mitte eriti, sest tänapäeval on võimalik väikesele imeseadeldisele paigutada terveid sõnaraamatuid.

60 Alguses ei tahtnud ettevõtte uusi tooteid juurutada, kuna ei uskunud nende müügiedusse, kuid Lembe isa raha pani rattad käima. Kui Lembe lubas kinni maksta kahe uue aparaadi loomise ja välja osta ka kogu väikeseeria mõlemast aparaadist, läks asi käiku. Veel enne doktoritöö kaitsmist olid mõlemad aparaadid ühes isale kuuluvas kaupluses müügil ja Lembe lähimad mõttekaaslased said need kingiks.

65 Aparaatide soetajateks on enamasti kenad naisterahvad, aga esteete leidub ka meeste hulgas. Varsti tuli tellida ettevõtetelt juba uus partii kummastki aparaadist ja nüüd ei pidanud neid tooteid enam eelnevalt välja ostma.

70 Lembe on õnnelik, et ettevõtmine niimoodi korda on läinud. Teda õnnitletakse edu puhul ja doktoritöö kaitsmise päev on kindlaks määratud. Juhendaja küll pisut tõgab oma doktoranti, kuid on igati heatahtlik ning edukas kaitsmises pole kahtlust.

(781 sõna)

Autorist

Foto: Vikipeedia

Wole Soyinka (1934), kodanikunimega Akinwande Oluwole Soyinka, on Nigeeria kirjanik. 1986. aastal sai ta esimese aafriklasena Nobeli kirjanduspreemia. Soyinka on võidelnud Nigeeria iseseisvumise eest, hiljem kritiseerinud Nigeeriat valitsenud sõjalisi diktaatoreid, mistõttu oli ta sunnitud USAsse põgenema. USAs töötas Soyinka mitmes ülikoolis ning naasis karistuse tühistamise järel kodumaale.

Wole Soyinka

Uuskeele¹ ohud

Sõnade mahendamisest pole kasu, kui ühiskondlikud tingimused jäävad samaks.

5 Tehke lähipäevil kontrollkäik hotellidesse või kaubamajja, vaadake, milline muutus, milline revolutsioon seal toimub. Tuhandete töötajate hulgas, vastuvõturuumides, millest on saanud klientide vastuvõtukonveierid, nende hulgas, kes iga nädal oma palga kätte saavad, võime väga harva leida mõne töölise. On ainult partnerid või kaastöötajad. Hotellid, kiirtoidu söögikohad, poed ei maksa enam palka töölistele või teenistujatele: palka makstakse kaastöötajatele. Verbaalse illusiooni, verbaalse panatsea ohvritena leiavad nad end tänavalt, kuna ei ole suutnud võlgu ära maksta.

10 Mitte kellegagi ei juhtu enam töö- ega liiklusõnnetust. Kui jääme veoauto alla, ei ole me õnnetud, lombakad ega vigastatud, isegi kui peame veetma allesjäänud elupäevad ratastoolis. Kui keegi on kaelast allapoole halvatud, siis on ta lihtsalt „füüsiliselt keerulises olukorras“.

15 Keelt on alati peetud moraali, ajaloo ja filosoofia varalaekaks. Kuna mõned keele aspektid peegeldavad ühiskonna häid ja halbu külgi, saab keelt kasutada ühiskonna retrokultuuri kamuflaaziks või varjamiseks, mis avaldub hoiakutes, nagu rassism, seksism, marginaliseerimine, sallimatus, kastisüsteem, hegemoonia jne. Keel on midagi rohkemat kui lihtsalt register, midagi rohkemat kui sotsiaalseid suhteid tähistavate sõnade kogum või kommentaar võimuesindajate agendas. Keel on ajaloole ja esteetikale kuuluv autonoomne territoorium. See ei ole hermeetiline, suletud: see on pidevas arengus, mida reguleerivad põhiväärtused. Me destabiliseerime ja nõrgestame seda masinavärki, allutades need muutused täielikult või peamiselt hetkehuvidele, 20 moest juhitud sotsiaalsele teadvusele.

(216 sõna)

(Teksti on eksami tarbeks kohandatud.)

¹ Tehiskeel George Orwelli romaanis „1984“.